

Nu er alle farer overstået...

– om angrebet på flygningetoget ved Sdr. Vognbjerg

Af John V. Jensen

Indledning

Historien er fyldt med stemmer. Store stemmer, klare stemmer, men også næsten uhørlige stemmer. Det er de store klare stemmer, vi hører og kender. Det er dem, der forandrer verdenshistorien. De små stemmer er dog langt de fleste, og her skal vi høre en af historiens små røster. En af dem, der ofte overhøres, når de store historiske værker skrives. Vi skal imidlertid opdage, hvordan også de små stemmer kan rumme masser af dramatik, tragedie og afklaring og kort sagt have alt det, som en stor historie består af.

Omdrejningspunktet for denne artikel er en upubliceret øjenvidneberetning af den tyske flygtning Elsbeth Schönrock. Det var forfatter og specialist i de tyske flygtnings historie, Arne Gammelgaard, der gjorde mig opmærksom på beretningen, som han havde i sit arkiv. Han nævnte den i forbindelse med et foredrag, jeg skulle holde i Skjern om de tyske flygtninge, for som han sagde, så kunne man ikke holde sådan et foredrag i Skjern uden at omtale "ulykken den 4. maj 1945".

Det var en bevægende oplevelse at læse op af beretningen den aften, og fra da af spekulerede jeg på, hvordan endnu flere kunne få glæde af at læse den. Den har som nævnt både drama og masser af stof til eftertanke for de fleste nutidige mennesker – også selvom den handler om begivenheder, der ligger mere end 60 år tilbage. Hovedpersonen Elsbeth Schönrock blev født den 8. maj 1932 (i de følgende afsnit omtales hun ved sit pigenavn Elsbeth Werner på nær det sidste afsnit) og var således 12 år gammel, da begivenhederne fandt sted.

Det er en stærk og gribende beretning, fordi den handler om nødstedte mennesker midt i katastrofen. Mennesker, der ikke følte, de havde andre muligheder end flugten, selvom den åbnede for et svælg af frygt og uvished. Det handler om de uhyrlige omkostninger, som ikke bare denne familie, men tusinder af andre familier, der på forskellig vis blev berørt af Anden Verdenskrig, kom til at betale. En pris, der naturligvis ikke bare var materiel, selvom millioner mistede al deres ejendom for altid, men også menneskelig med enorme omkostninger og lidelser til følge.

I det følgende vil jeg lade Elsbeth Schönrock komme til orde, hvorefter jeg vil forsøge at sætte den personlige beretning ind i den store sammenhæng i forhold til Anden Verdenskrig og i forhold til de ca. 250.000 tyske flygtninge, der ankom til Danmark i månederne frem mod befrielsen den 5. maj 1945. Beretningen er nedskrevet i 2005, altså mange år senere end begivenhederne fandt sted. Alligevel er det en nøgtern og troværdig beretning, der, som det også vil fremgå af det følgende, stemmer godt overens med, hvad vi ellers ved om begivenhederne fra 1945-49.

Artiklen er samtidig et eksempel på samarbejdet mellem Ringkøbing-Skjern Museum og Museet for Varde By og Omegn omkring Anden Verdenskrig i Vestjylland.

Jeg giver ordet til Elsbeth Schönrock:

Flugten

Jeg var netop blevet 12 år, da de skrækkelige begivenheder i Anden Verdenskrig i sommeren og efteråret 1944 blev stedse mere truende i min hjemby Danzig. De hyppige bombeangreb fik min mor til at forlade byen for sammen med mig og min tre-årige søster at søge tilflugt i mine bedsteforældres hus syv kilometer derfra. På den tid øgedes trængslen på landevejen med flygtningevogne fra Østpreussen, som var på vej mod vest. I mine bedsteforældres hus kom der mange af disse stakkels mennesker, som søgte ind i min bedstemors store køkken for at lave et måltid varm mad. En af disse flygtninge, der på grund af sin statelige skikkelse gjorde et særligt indtryk på mig, var en godsejer fra Østpreussen, der var ledsaget af en fransk krigsfange. Dengang anede jeg endnu ikke, og ej heller mange voksne, at vi meget snart ville blive indhentet af den samme skæbne som disse mennesker fra det fjerne Østpreussen.

Da vinteren kom, blev det os hurtigt klart, at den røde hærs fremrykning ikke kunne standses. Ligesom østpreusserne før dem måtte nu også danzigerne begive sig på flugt vestover. Mine bedsteforældre vægrede sig meget bestemt mod at forlade deres hjemstavn. De mente, at russerne ikke ville gøre de gamle mennesker noget ondt. Min mor ville nødig lade sine forældre være alene tilbage, og derfor gik tiden helt til april 1945, inden hun besluttede sig for at flygte. Hendes 24-årige søster, som endnu ikke var gift, sluttede sig til os.

I mellemtiden var det blevet umuligt at flygte ad landevejen, fordi den sovjetiske hær havde afbrudt forbindelsen over land til Midt- og Vesttyskland. Det var nu kun muligt at flygte over Østersøen. Vi kom derfor ved slutningen af april til halvøen Hela ud for Danzig, hvorfra der endnu afsejlede flygtningeskibe. Byen Danzig blev den 30. april erobret af russerne, og den endnu ikke besatte Hela blev jævnlige angrebet fra luften, så der til sidst næppe var noget ubeskadiget hus. Uoverskueligt mange mennesker trængtes på kajerne, og alle ville have en plads på et af de få militære eller civile skibe, der endnu var tilbage. Også min mor og hendes søster gjorde, hvad de kunne for at skaffe plads til os, og det lykkedes virkelig den 29. april. Med *Nautic* forlod vi Hela og begav os ud på den farefulde vej over Østersøen i stadig angst for at blive ramt af bomber eller torpedoer. Vi havde alle i frisk erindring den skæbne, som

få uger forinden havde ramt *Wilhelm Gustloff*. Også på vores skib kom vi i kritiske situationer. Vi så og hørte, hvordan andre skibe var blevet angrebet. På vores skib udbrød flere gange panik. Men vi havde heldet med os og nåede den 1. eller 2. maj til København. Min mor sagde: "Nu er alle farer overstået, vi er i sikkerhed". Og hun udstrålede igen den tillid og optimisme, som vi længe havde savnet hos hende.

Ulykken

I København steg vi på et tog, der skulle bringe os til Jylland. Her genså vi tilfældigt den østpreussiske godsejer og hans franske ledsager, som vi havde lært at kende i mine bedsteforældres hus. Vi glædede os alle over det uventede gensyn og forblev sammen i toget. De to mænd tog plads på bænken overfor os. Stemningen i toget var god. Alle glædede sig over at have overstået de trange forhold og farerne under overfarten over havet og over nu at være i sikkerhed. Så vi syntes slet ikke, at den lange rejse gennem Danmark var kedsommelig. Det var meget interessant for mig, at toget kørte ombord på en færge for at sejle over et stort farvand, som jeg dengang slet ikke anede, var Storebælt.

På den tredje eller fjerde dag – det var den 4. maj 1945 – holdt vores tog tidligt om eftermiddagen på en åben strækning. Senere erfarede jeg, at vi befandt os mellem Skjern og Tarm. Pludselig så jeg fra min vinduesplads, at der dukkede flyvemaskiner op. Samtidig bemærkede jeg lysglimt fra flyenes våben. Instinktivt – eller snarere, fordi min mor så ofte havde indskærpet os det, dukkede jeg mig ned. I samme øjeblik knaldede det mange gange hurtigt efter hinanden. Da jeg igen rejste hovedet, mærkede jeg en stærk og ubehagelig røg. Jeg tænkte straks: Det brænder! Og jeg råbte til min mor, som sad ved siden af: "Hurtigt ud!" Min mor sagde ingenting, hun faldt til siden og derefter ned fra bænken. Jeg skreg i min angst til de to mænd, der sad overfor os, at de skulle hjælpe min mor. De var imidlertid døde, hvilket jeg hurtigt blev klar over. Godsejeren havde bøjet sig ned mod mig. På hans hals så jeg et lille skudhul. Havde hans hoved ikke indtaget denne stilling, var jeg sandsynligvis blevet ramt.

Rundt omkring mig så jeg døde og stønnende sårede. Min søster, som sad på min mors skød, og jeg var uskadte. Snart kom der

ambulancer, og hjælpere hentede de sårede. Min hårdt sårede mor var endnu ved bevidsthed og forlangte energisk, at hendes børn skulle blive hos hende, og det blev også tilstået hende. Først i ambulancen mistede hun bevidstheden. Vi blev bragt til et sygehus i Tarm. På gaderne i den lille by så jeg mennesker i høj stemning. Kirkeklokken ringede. På sygehuset talte lægerne, da de så min mor, om en særlig tragedie, nu da krigen jo var forbi. Senere erfarede jeg, at netop den dag havde den tyske besættelsesmagt i Danmark kapituleret.

Min mor blev på sygehuset; min søster og jeg blev bragt til kommandanturen i Skjern. Der fik jeg den 6. maj at vide, at min mor havde spurgt efter os. Vi kørte med en taxa til sygehuset, hvor vi fik at vide, at hun var meget hårdt såret; hun havde fået et mave- og bækkenkud, og at hofteknoglerne var ødelagt. I mellemtiden havde min tante, som vi mistede forbindelsen med under luftangrebets forvirring, fundet os igen. Sammen med hende blev vi anbragt i en kaserne i Tarm lige over for sygehuset. Jeg måtte derefter besøge min mor nogle gange, indtil hun blev flyttet til et sygehus i Horne, idet hun, efter hvad jeg fik at vide, blev overladt til tyske militærlæger. Det var en barak med en gang i midten, og på hver side var der 10 senge med syge og sårede. Også her måtte jeg besøge min mor.

Lejren

Min tante, min søster og jeg blev så flyttet til en flygtningelejr ved Brosbølgård. Det var en lille lejr. Der lærte jeg fru Berta Klein at kende med hendes børn Eva, Christel og Herbert samt en fru Pannwitz med hendes datter Helga. De kom alle fra Østpreussen. Jeg nævner det, fordi Eva, Christel og jeg blev gode veninder, og det er vi stadig den dag i dag. Besøgene hos min mor var fra Brosbølgård noget mere besværlige og blev derfor sjældnere. Vi måtte køre med en bus til Horne, og dertil måtte vi have en særlig tilladelse, for siden krigsafslutningen var vi interneret. Den 7. juni 1945 døde min mor af sine svære kvæstelser i en alder af 36 år. Hun blev begravet i Horne.

Der fulgte nu en meget trist tid for mig i lejren Brosbølgård. Det kunne heller ikke mine nye veninder gøre meget for at ændre. De og alle de mennesker, der var omkring os, var rørende i deres omsorg for at hjælpe de to moderløse, som dengang endnu ikke vidste, at de

var blevet forældreløse, for heller ikke vores far, der var soldat, havde overlevet krigen. De voksne gjorde meget for, at vi kom igennem den svære situation så skånsomt som muligt. Alting skulle se ud som et halvvejs normalt liv. Dertil hørte også, at vi under begrænsede rammer fik skoleundervisning, og at vi kunne deltage i sparsomme kunstneriske aktiviteter, f.eks. opførelse af eventyrspil. Der hørte også til, at de ældre børn kunne blive konfirmeret. Min tante presede på, at også jeg skulle lade mig konfirmere. Det blev der mulighed for i Egvad Kirke ved Tarm. Så den 22. april 1946 drog nogle børn fra lejren sammen med deres pårørende ledsaget af en tysk præst til denne kirke, der lå nogle kilometer borte. Det må have været et egenartet sceneri: I spidsen for det lille optog en dansk soldat, bevæbnet med et gevær, derefter nogle 14-årige med et par pårørende, udelukkende kvinder, så en præst og til sidst endnu en bevæbnet soldat.

Endnu en sær lille erindring fra min konfirmationsdag: Da vi vendte tilbage til lejren, lod et medlem af den danske vagtstyrke konfirmanderne stille op til fotografering. Vi glædede os til at få et erindringsfoto. Men da vi efter nogen tid spurgte til billederne, fik vi den besked, at der ikke var film i fotoapparatet.

Aalborg og tilbage til Tyskland

I maj 1946 blev vi flyttet til en større lejr i Rødslet¹ ved Aalborg. Heldigvis blev jeg sammen med mine veninder, og jeg var særlig lykkelig over at blive indkvarteret i et værelse sammen med familien Klein. Min mors grav kunne jeg desværre ikke mere besøge. I februar 1947 sendte mine bedsteførelde, som i mellemtiden alligevel måtte forlade deres elskede Danzig og slå sig ned i Slesvig-Holsten, en erklæring om, at vi kunne bo hos dem, og vi måtte derefter forlade Danmark. I et uopvarmet tog i bitter kulde kørte vi derefter til det ødelagte Tyskland. Min søster og jeg blev hos vore bedsteførelde. Senere flyttede vi til Goslar i Harzen, hvor jeg kunne fortsætte og afslutte min skolegang, efter at jeg i to år så godt som ingen undervisning havde modtaget. Jeg fik arbejde, og det førte mig til Braunschweig. Der giftede jeg mig, og der blev min søn født. I mere end 40 år har jeg og min mand levet i Hamborg.

Graven i Oksbøl

I slutningen af 1970'erne blev vi gode venner med et ægtepar i nabolaget, som havde personlige kontakter til Danmark og ofte opholdt sig der. For at forbedre sine danskundskaber gennemførte vores nabokone flere danskurser på en folkehøjskole (Volkshochschule). Hun vidste fra mig, at min mor var død under flugten i Danmark og var begravet dér. Jeg havde også fortalt hende, at jeg i mange år forgæves havde forsøgt at finde hendes grav, og at en onkel havde efterforsket sagen på den kirkegård, hvor hun var blevet begravet, men graven var der ikke mere. En dag kom min nabo med en seddel, hvor der stod: Deutscher Flüchtlingsfriedhof Oksbøl (Flygtningekirkegården i Oksbøl) og derefter: Gravrække og gravnummer. Hun havde fortalt sin dansk lærerinde min historie og hun havde så spontant ringet til præsten i Horne, der havde kigget i kirkebøgerne og fundet oplysningerne om flytningen af de tyske begravede. Den 17. maj 1980 kørte vi sammen med vore naboer til Oksbøl. Jeg stod for første gang siden min barndomstid ved min mors grav.

Det er et smukt og roligt beliggende sted, der indbyder de besøgende til stille andagt. Mellem lange rækker af grå stenkors vokser der hedelyng. Enkeltvis og i grupper inddeler træer og buske, fortrinsvis nåltræer og rododendron, det store areal i overskuelige afsnit. Næsten 1.700 flygtninge og 120 soldater har her fundet deres sidste hvilested. Kirkegården blev anlagt af Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (Forbundet for omsorg for tyske krigsgrave), og den bliver passet og plejet på forbilledlig måde. Hvert år kommer unge fra Tyskland til Oksbøl for at hjælpe til med plejen.

I et hjørne af kirkegården står et lille træhus, hvor besøgende kan få informationsmateriale om kirkegårdens historie og dem, der ligger begravet her. I en af de fremlagte bøger fandt jeg også navnene på gods ejeren fra Østpreussen, der dog desværre blev begravet på en anden kirkegård langt derfra. For nogle år siden har min mand og jeg forsøgt at finde denne åbenbart meget lille kirkegård. Til min store skuffelse og til trods for intensiv eftersøgning er det ikke lykkedes mig. Jeg havde gerne lagt en buket på min redningsmands grav.

I nu mere end 25 år har vi en gang om året besøgt min mors grav på flygtningekirkegården i Oksbøl.

En tilføjelse

En dag i april 1994 lå den lokale Hamborg-telefonbog slået op på mit bord. Jeg skulle lige til at lukke den, da mine øjne tilfældigt fangede navnet Berta Klein. Tanken for igennem mig: Skulle det mon være mine veninders mor? På den anden side er navnet Klein jo ikke særlig sjældent i Tyskland – og fornavnet Berta heller ikke. Min venindes navn ville jeg næppe kunne finde, for hun havde sikkert i mellemtiden giftet sig til et andet navn. Efter kort tids eftertanke ringede jeg til det nummer, jeg så i telefonbogen, og fru Klein meldte sig fra det alderdomshjem, hvor hun boede. Jeg mærkede straks, at hun var lidt forvirret. Hun kunne slet ikke huske mig, men da jeg spurgte, om hun havde en datter ved navn Eva, sagde hun ja og gav mig hendes telefonnummer. Det var virkelig nummeret på min ungdomsveninde fra Danmark. Det blev til et genhør og snart et gensyn! Efter næsten 50 år havde jeg nu igen mine veninder fra en ikke særlig glad tid. Eva, hendes søstre Christel (nu fru Schumacher) og Helga. Selvom vi kun har tilbragt to år sammen i vores pure ungdom, glæder vi os nu meget over at have fundet hinanden igen. Mindst én gang om året mødes vi, og det er hver gang en særlig festdag, hvor vi naturligvis også taler ganske meget om vores fælles fortid.

Endnu en historie

Min veninde Eva besøgte en efterårsdag i 1995 sin mors grav på kirkegården i Hamborg-Rahlstedt. Moderen var død i 1994, altså kort efter at jeg havde talt med hende i telefonen. I nærheden af graven blev Eva opmærksom på en dame, som også besøgte en grav. De kom i samtale, og Eva nævnte da, at hun var kommet fra Østpreussen. Damen fortalte derpå, at hun selv var flygtet fra Danzig, og at hun dér havde haft en veninde, som hun ikke kunne glemme. Eva replicerede, at hun selv havde en veninde i Danzig – og som samtalen udviklede sig, fandt de ud af, at den besøgende dame på kirkegården var min veninde Dita fra Danzig. Det førte til et gensyn – også her efter mere end et halvt århundrede.

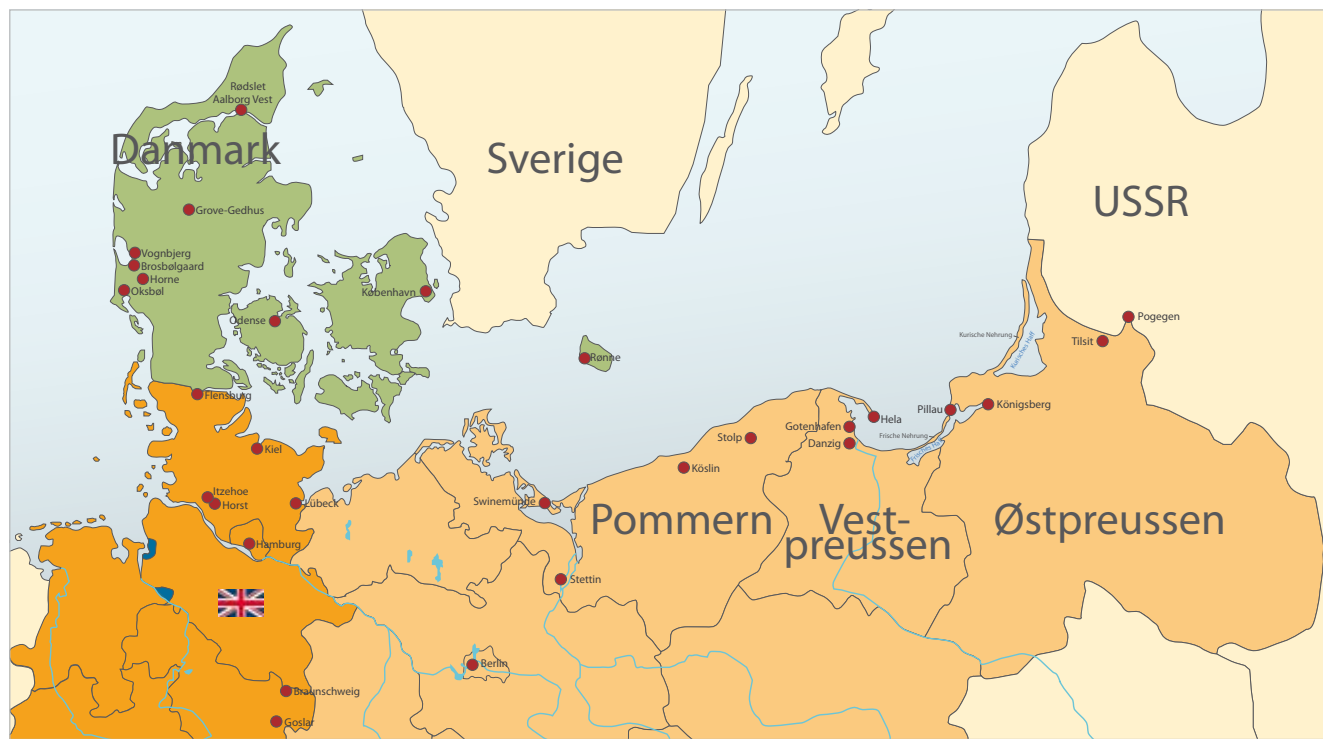
Af Elisabeth Schönrock, Hamborg, august 2005.
Oversættelse: Sven Hersbøll, Skjern.

De skrækkelige begivenheder

”De skrækkelige begivenheder”, som Elsbeth Werner beretter om, fandt sted, da Anden Verdenskrig ved nytår 1945 gik ind i sin sidste og afgørende fase. Den tyske krigsmaskine var på det tidspunkt presset i bund, og i vest som i øst nærmede de allierede sig de tyske grænser. Det var ellers begyndt godt for tyskerne med Operation Barbarossa – felttoget mod Sovjetunionen – i 1941, hvor tyskerne med verdenshistoriens største angrebskrig brutalt havde forsøgt at knække den russiske bjørn med millioner af døde til følge. Senere vendte krigslykken som bekendt for tyskerne, og i løbet af

1944 steg frygten for en massiv sovjetisk gengældelse – ikke mindst i Det Tredje Riges østlige provinser.

Tæppet til afslutningens første akt gik den 13. januar 1945, da Den Røde Hær indledte et voldsomt angreb på Østprøjsen, der førte til belejringen og omringningen af Königsberg (nu Kaliningrad). Fra da og frem til midten af februar tog millioner af tyskere, fortrinsvis kvinder og børn, flugten mod vest. Gauleiter i Østprøjsen, Erich Koch, havde imidlertid forbudt befolkningen at forlade hjemstavnen, som han krævede skulle forsvares til sidste mand.² Den 24. januar omringede russerne Königsberg, og næsten 300.000

Oversigt over de byer og steder, der omtales i artiklen. Kortet viser Hitler-Tysklands udstrækning mod øst i (1939-45). Til venstre ses den britiske besættelseszone (1945). Man bemærker også de små enklaver omkring Bremen, der tilhørte den amerikanske besættelseszone.

soldater og civile var fanget i byen og Samlandhalvøen bag den.³ Som følge af disse begivenheder valgte tusindvis af mennesker, der endnu befandt sig i byen, at tage flugten.

På den tid øgedes trængslen på landevejen med flygtningevogne fra Østpreussen, som var på vej mod vest. I mine bedsteforældres hus kom der mange af disse stakkels mennesker, som søgte ind i min bedstemors store køkken for at lave et måltid varm mad,

erindrer Elsbeth Werner. Flugten fra Østprøjsen foregik hovedkulds og i mange tilfælde til fods eller i primitive vogne mod Danzig i vest og senere i retning mod Frische Nehrung ved Østersøkysten i nord, der var farbar for tyskerne længst. Forholdene betød, at mange måtte krydse den tilfrosne fjord Frisches Haff til fods med deres vogne i håbet om at komme i sikkerhed med en damper mod vest i havnebyen Pillau (nu Baltiysk).⁴ Flugten over isen var farerfuld, dels pga. kulden og vågerne, dels pga. de stadige flyangreb. Mange klarede ikke turen. Der kendes grufulde beskrivelser af, hvordan flygtningene, under isen, som de gik på, kunne se vogne, bagage og ligene af deres landsmænd, der var gået gennem isen og druknet.

Ganske som Elsbeth Werner fortæller, begyndte flugten mod vest i Østprøjsen, og det er sikkert helt rigtigt, som hun erindrer det, at mange indbyggere længere vestpå som i Danzig (nu Gdansk), i begyndelsen ikke forestillede sig, at krigen ville nå deres by til trods for, at Danzig kun ligger ca. 150 km vest for Königsberg. Kampen om Königsberg stod på fra den 13. januar indtil byens overgivelse den 9. april 1945. Inden da havde krigen imidlertid nået Danzig, og Elsbeth Werners familie, der allerede havde søgt væk fra bomberegnen i byen til bedsteforældrene.⁵ Danzig faldt den 28. marts 1945 blot et par dage efter, at nabobyen Gotenhafen (nu Gdynia) var faldet.

Uoverskueligt mange mennesker trængtes på kajerne

Danzig havde da en befolkning på omkring tre millioner mennesker, hvoraf ca. 2,5 millioner var flygtninge fra

Østprøjsen og Østpommern. Og da den sovjetiske hær nåede Østersøkysten vest for Danzig i områderne ved Stolp og Köslin (nu Koszalin), var det herefter umuligt for flygtningene at komme vestpå.⁶

Den karakteristiske Marienkirche i Danzig (nu Gdansk), hvor Elsbeth Werner og hendes familie boede indtil 1945. Efter 1945 blev kirken katolsk, men indtil da havde den været evangelisk. Danzig var hovedbyen i Vestprøjsen. Siden middelalderen havde den tyske indflydelse langs Østersøens syd- og østlige kyster været under stærk tysk indflydelse. Foto: privateje.

I mellemtiden var det blevet umuligt at flygte ad landevejen, fordi den sovjetiske hær havde afbrudt forbindelsen over land til Midt- og Vesttyskland. Det var nu kun muligt at flygte over Østersøen. Vi kom derfor ved slutningen af april til halvøen Hela ud for Danzig, hvorfra der endnu afsejlede flygtningeskibe,

Gertrud Werner og Elsbeth Werners yngre søster, der også kom til Danmark efter flugten fra Danzig. Søsteren undslap også angrebet på flygtningetoget, men til forskel fra sin storesøster har hun ingen erindring om de voldsomme begivenheder. Foto: privateje.

lyder det i Elsbeth Werners beskrivelse. Netop Hela-halvøen holdt fortsat stand og var det sidste sted, hvorfra indbyggerne og flygtningene i det belejrede og omringede Danzig kunne flygte til og fra.

De tørre tal fortæller, at der af to millioner flygtninge og sårede soldater evakueredes 170.028 fra Danzig, 406.817 fra nabobyen Gotenhafen, mens der fra netop Hela blev evakueret ikke mindre end 495.810 flygtninge, der blev bragt i sikkerhed i Danmark og Slesvig-Holsten.⁷ Ikke mindst i krigens allersidste fase var Hela den havn, hvorfra uden sammenligning flest flygtede. Således 172.040 i anden halvdel af april og 64.388 i første halvdel af maj 1945.⁸

Tallene understreger disse uoverskueligt mange mennesker, der færdedes på kajen, som det omtales i beretningen. Samtidig nævnes også skibskatastrofen Wilhelm Gustloff, der, som det fortælles, sad i baghovedet på mange, da de gik ombord på skibene. Wilhelm Gustloffs forlis var og er stadig verdens største skibsforlis. Skibet havde forladt havnen i nabobyen Gotenhafen den 30. januar 1945, altså godt tre måneder tidligere. Kl. 21.20 (russisk tid) blev skibet ramt af tre torpedoer fra den sovjetiske ubåd S-13.⁹ Ingen kender det nøjagtige antal omkomne, fordi der i den kaotiske situation ikke var passagerlister. Historikerne regner imidlertid med, at hen ved 8.000 flygtninge inklusive hårdt sårede soldater, samt et ukendt antal søfolk omkom ved den lejlighed.¹⁰ Intet under, at denne begivenhed havde sat sig sine spor i de flygtendes bevidsthed – også i en 12-årig piges.

Skibet *Nautik*, der bragte Elsbeth Werner, lillesøster, mor og tante til Danmark, omtales af søfartshistorikeren Brustat-Naval som *Nautik ex Latona*, et mindre skoleskib på 1.127 BRT (til sammenligning var Wilhelm Gustloff på 25.484 BRT) søsat i 1937. *Nautik* udmærkede sig imidlertid ved at høre til de skibe, der uskadt gennemførte hele 14 indsatser på Østersøen, hvilket er i den absolutte top. I alt evakuerede *Nautik* omkring 18.415 mennesker, hvilket giver et gennemsnit på 1315 passagerer pr. overfart.¹¹

Flygtningene fandt først undervejs eller ofte måske endda først ved ankomsten ud af, at kursen var sat mod Danmark – de fleste havde nok forestillet sig, at de var blevet bragt i sikkerhed i Tyskland.

Det var i øvrigt helt karakteristisk, at det som i Elsbeths tilfælde, fortrinsvis var kvinder og børn, der tog flugten. I det omfang mænd også deltog i flugten, var det typisk, fordi de var ukampdygtige eller så gamle, at de ikke var egnede til eksempelvis forsvaret af Berlin, hvor de allersidste reserver var blevet indsat.

Trist, men ikke usædvanligt var det ligeledes, at Elsbeths far var soldat ved fronten, hvor han faldt et ukendt sted. Den gamle hansestad Danzig, hvor Elsbeth Werner og hendes nærmeste slægtninge havde tilhørt den dominerende tyske befolkningsgruppe, var forvandlet til en rygende ruindyng. Således var havnen og byens gamle centrum totalt ødelagt. På Potsdamkonferencen besluttede de allierede, at byen fremover ville komme til at ligge i den nye polske stat, og resten af den tyske befolkning blev udvist til Tyskland. Århundreders tysk historie øst for Oder-Neisse grænsen var hermed et afsluttet kapitel.

Nu er alle farer overstået, vi er i sikkerhed...

”Nu er alle farer overstået, vi er i sikkerhed.” Sætningen er dybt tragisk, når man kender forløbets triste udgang. Det hele forekommer så uretfærdigt, for vi ved jo, at moderen burde have haft ret. Sætningen tilfører hele beretningen et skær af det uafvendelige og hæver dramaet, også selvom ordene nok skal opfattes som en moders trøstende ord til sine børn i den svære situation, snarere end et udtryk for et kendskab til forholdene i Danmark.

Når Danmark overhovedet kunne blive en station for flygtningene, var den tyske besættelse af landet naturligvis den altafgørende forudsætning. Oplevelsen af det fredelige Danmark, som beskrives i beretningen, hører man fra mange tyske flygtninge, der kom til Danmark. Det til trods for at flygtningene faktisk ankom i besættelsens sidste måneder, der uden sammenligning var de absolut blodigste

i Danmark med underretninger om stikkerlikvideringer og clearingmord osv. stort set hver eneste dag.¹² De menneskelige såvel som materielle ødelæggelser, som indbyggere under erobringen af bl.a. Danzig og Königsberg havde oplevet, mødte flygtningene imidlertid intet af ved ankomsten til Danmark.

Elsbeth Werner og hendes slægtninge blev fra København straks sendt videre til Jylland. I modsætning til mange andre tyske flygtninge, der i månedsvis opholdt sig på en beslaglagt københavnsk skole, inden de blev overflyttet til fx Kløvermarkslejren eller Oksbøllejren.

Flygtningetoget på stationen i Skjern omkring d. 3.-4. maj 1945. På grund af jernbanesabotage afventede toget tilladelse til afgang. Først den 4. maj kunne toget køre videre nordpå, men kom kun til Vognbjerg, hvor det engelske flyverangreb fandt sted.

Et af flygtningetogets lokomotiver. Fotoet er taget af fotograf Graversen formentlig umiddelbart efter, at toget var bugseret tilbage til jernbanestationen i Skjern. Foto: Dejbjerg lokalhistoriske arkiv.

Udsnit af den ca. 400 meter lange togstamme, der transporterede de tyske flygtninge nordpå. Billedet er antageligt taget i Skjern af fotograf Graversen, inden angrebet fandt sted. Foto: Dejbjerg lokalhistoriske arkiv.

På den tredje eller fjerde dag – det var den 4. maj 1945 – holdt vores tog tidligt om eftermiddagen på en åben strækning. Senere erfarede jeg, at vi befandt os mellem Skjern og Tarm. Pludselig så jeg fra min vinduesplads, at der dukkede flyvemaskiner op.

Beretningen er på dette punkt en smule unøjagtig, fordi angrebet ikke indtraf syd for, men lidt nord for Skjern, nemlig ved Vognbjerg. Angrebet fandt desuden, i følge Skjern Dagblad, sted ved 18.30-tiden den 4. maj 1945.¹³ I et senere interview i Ringkøbing Amts Dagblad, uddybede Elsbeth begivenhederne yderligere:

Lyden af flyene, der åbner ild mod toget. De fortvivlede skrig fra flygtningene, der alle dukker sig i togvognene. Og den skarpe lugt af røg, der fik Elsbeth til at tro, at toget brændte. Jeg råbte til min mor, at vi måtte se at komme ud, fordi det brændte. Men min mor sad helt stille indtil hun faldt forover, blødende fra flere sår i maveregionen.¹⁴

Tragedien udspillede sig altså blot et par timer før det for danskerne længe ventede budskab om, at tyskerne i Nordvesttyskland, Holland og Danmark havde overgivet sig, lød i radioen. I Skjern Dagblad kunne man læse:

”Flygtninge-Tog beskydt ved Skjern i Aftes. Den største katastrofe, som Egnen har oplevet under Krigen.” For én gang skyld var der i hvert fald ikke tale om en journalistisk overdrivelse; katastrofen hører til blandt de tre største i Danmark under hele krigen.

I toget kunne den 12-årige Elsbeth og hendes medpassagerer ikke vide, hvad der var under opsejling. Toget havde på grund af jernbanesabotage holdt på Skjern station et par dage og ventet på tilladelse til at køre nordpå. Efter lokomotivet fulgte en vogn med 8-10 tyske soldater. Begivenheden er blevet undersøgt og omtalt i bogen *Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig*. Kl. 16.45 blev to Mosquitofly sendt af sted fra North Coates i England for at fungere som spejdere for hovedstyrken på 35 Beaufighters. Disse blev eskorteret af 18 Mustang jagerfly fra 65. sqdn og 19. sqdn. Syv af jagerne måtte returnere til basen på grund af defekter. De to Mosquitos havde imidlertid ikke noget problem med at udføre deres opgave, men hovedstyrken nåede aldrig frem til patruljeområdet. Kl. 18.07 krydsede den vestkysten ved Holmslands klit, men kort efter blev vejret dårligt og sigtbarheden reduceret til nul. Kl. 18.15, da formationen befandt sig sydvest for

Brande, afbrød lederen derfor patruljen, og styrken vendte om. Kort efter opdagede piloterne et holdende tog nord-øst for Skjern, som de fløj ned og beskød. Toget var et tysk flygtningetog, der holdt stille, fordi der ikke var damptryk nok i lokomotivets kedel til at slæbe den 400 meter lange togstamme. Mens lokomotivet samlede så meget damp, at toget kunne køre videre, havde mange flygtninge forladt vognene og sat sig op på en lyngbevokset skråning.

Det ene fly beskød selve lokomotivet, og fra kedlen stod store hvide dampskyer. Den anden jager ramte 3-4 vogne, men fortsatte beskydningen. Først blev lokomotivet beskudt fra siden, hvorefter de to fly beskød toget på langs. Projektilerne ramte mange af de flygtninge, der var

Mosquito var et kampfly, der blev anvendt af Royal Air Force under Anden Verdenskrig, hvor det med sin hurtighed viste sig meget effektivt til nålestiksoperationer og præcisionsbombninger dybt inde i Tyskland og mod tyske mål i de besatte lande. Det var to Mosquito-fly, der angreb flygtningetog ved Vognbjerg den 4. maj 1945, hvorved 35 mistede livet og mange flere blev såret.

Notits fra Skjern Dagblad lørdag den 5. maj 1945.

søgt op på lyngskråningerne, og mere end 35 mennesker blev dræbt. De to piloter F/O Maynard og F/L Seed slut deres logbøger, sammen med de andre jagere kl. 20.05 på basen Coltishall.¹⁵ Der var formentlig tale om et uprovokeret angreb på flygtningetoget. Imidlertid flourer flere beskrivelser af begivenhederne.

Peder Ganer Krejberg (f. 1930), der oplevede angrebet som 14-årig dreng, giver her sin beskrivelse af angrebet:

På vejen tilbage stoppede jeg op, for at fjerne noget ukrudt, på den del af en mark, hvor min mor ville have en lille køkkenhave. Mens jeg stod der, blev jeg opmærksom på motorstøj fra en flyvemaskine. Jeg kiggede op og så to maskiner komme sydsydvest for mig. Et øjeblik efter hørte jeg en fem-seks skud ret hurtigt efter hinanden. Der var ingen tvivl hos mig, at det jeg hørte, var riffelskud. Jeg kan huske, at jeg tænkte, hvad skyder disse maskiner efter. Derefter så jeg, at flyene drejede i en runding, den ene mod syd og den anden mod nord for derefter at flyve hen over toget, mens de skød med noget helt andet end rifler. Derefter forsvandt flyene mod nordvest [...] Både min far og vores nabo løb op for at hjælpe. Han fortalte bagefter, at det var grufuldt syn, der mødte dem. Han fortalte endvidere, at der var to bevæbnede tyske soldater, samt 6-7 russere med toget. Ingen af disse var kommet noget til, idet de åbenbart havde ligget på den anden side af den lille vold væk fra toget.¹⁶

Peder Ganer Krejbergs erindring peger på, at det var flyene, der åbnede ild mod toget. Andre vidner som fx Norbert Heise, der som 12-årig dreng også var ombord på flygtningetoget, fortalte, at han havde oplevet noget, der lignede et festfyrværkeri. De forreste åbne godsvogne var fyldt med russiske soldater, der var gået i tysk tjeneste – de såkaldte Vlassov-folk. De affyrede lyskugler op mod den endnu lyse aftenhimmel – hvide, røde og grønne, og Norbert fandt ud af, at Vlassov-folkene havde fået besked om, at krigen var forbi, og det skulle fejres. Norbert Heise var ikke i tvivl om, at det var lyskuglerne, der havde gjort englænderne opmærksomme på toget.¹⁷

Der er imidlertid flere forhold, der taler imod denne forklaring, bl.a. at de andre beretninger beskriver vejret som

overskyet og regn; og samtidig har Vlassov-folkene næppe vidst, at krigen var forbi kl. 18.30, dvs. to timer før den officielle udmelding. I det hele taget forekommer Heise usædvanligt velinformeret vedrørende skyderiet og Vlassov-folkene. Historien forekommer imidlertid ikke helt troværdig. Andre versioner vil vide, at det var tyske soldater i toget, der åbnede ild mod flyene, der så blev besvaret fra luften med et blodbad til følge.¹⁸ I andre tilfælde har man kunnet læse, at flygtningene blev dræbt af flybomber, men det er der nu ikke noget, der tyder på var tilfældet.¹⁹ Både Elsbeth Werner og Peder Ganer Krejbergs skildringer stemmer i øvrigt godt overens med den historiske undersøgelse.

Gertrud Madsen (født Sedat), der også oplevede angrebet inde fra toget, fortalte sin version til Uffe Bregendahl

Øjebliksbillede fra den 4. maj i Skjern. De sårede fra flygtningetoget bæres væk. Billedet er taget af den i Skjern legendariske fotograf Graversen. Befrielsesaftenen i Skjern by blev modsigelsesfuld for mens ambulancerne bragte de sårede og døde til sygehuset og lighuset, gik flagene til tops og folk kom af glæde over befrielsesbudskabet ud på gaderne for at fejre det.

De døde fra flyverangrebet blev lagt i kuppet i Skjern ved Skjern kirke. Billedet er taget af fotograf Graversen og er muligvis taget i kuppet. Kirkebøgerne oplyser, at 31 personer omkom d. 4.-5. maj 1945.

i TV/Midt-Vest dokumentarudsendelse *Flygtningen der voksede fast*.²⁰ I udsendelsen fortalte hun, hvordan togvognens tag var flosset af skudhuller, ligesom hun huskede synet af en mor, der lå død, og hendes to børn! Det er ikke til at vide, men det kan jo have været Elsbeth Werner og hendes søster, selvom deres mor kun var dødeligt såret. Gertrud Madsen fortalte ligeledes, om det frygtelige syn af et menneske, hvor det meste af hovedet var skudt væk. Næsten den samme erindring gav Elsbeth udtryk for i avis-interviewet: "Længere nede i kupéen sad en dame oprejst. Halvdelen af hendes hoved manglede, og der var blod over det hele."²¹ Det var blodigt og barskt for dem, der oplevede det. For at stoppe flygtningenes voldsomme blødninger bandt man nødtørftigt sejlgarn stramt omkring arm- og benrester. De døde blev derefter samlet sammen og brutalt smidt ind i en tom kreaturvogn, hvor jernbanearbejder Arthur Clausen talte 16 lig liggende på række.²²

Elsbeth Schönrock erindrer, at hendes mor, efter hun var blevet båret i ly for regnen under nogle buske, råbte: "Mine børn bliver hos mig!" indtil ambulancefolkene gav efter og lod Elsbeth og hendes søster køre med til sygehuset i Tarm, hvor moderen blev indlagt.²³ Derefter blev Elsbeth, hendes søster og deres tante indlogeret på det,

hun omtaler som kommandanturen i Skjern, der antageligt var Missionshotellet, der som Skjern byskole også husede flygtninge. Elsbeths beretning stemmer overens med oplysninger i Jyllands-Posten fra den 6. maj 1945 om, at de sårede og døende flygtninge blev transporteret til det tyske feltlazaret i Horne og sygehusene i Tarm og Ringkøbing.²⁴ I en fortegnelse over antallet af tyske flygtninge i Danmark opgjort medio maj 1945 anføres det, at der i Skjern by befandt sig 700 tyske flygtninge, på Tarm gymnasium (VGT) 195 og på Tarm sygehus 12 sårede.²⁵ Den kaserne, som omtales i beretningen må være Tarm gymnasium, der netop ligger over for sygehuset i Tarm, mens sygehuset i Horne, hvor moderen blev indlagt, var det store tyske feltlazaret, der var blevet indrettet på Horne skole. Godsejeren, der omtales i beretningen, og som blev dræbt ved ulykken, og som antageligt blev Elsbeth Werners redningsmand, hed i øvrigt Hermann Quiring. Han blev sammen med de 37 andre tyske flygtninge, der omkom ved angrebet, efterfølgende begravet på Skjern kirkegård. Ham skal jeg vende tilbage til.

Angrebet ved Vognbjerg, som Elsbeth kom til at opleve, er en af de meget alvorlige episoder i Danmark under Anden Verdenskrig. Således var der efter Jyllands-Postens

Vestjysk Gymnasium i Tarm (VGT) før og nu. Som så mange andre offentlige og halvoffentlige bygninger husede VGT tyske flygtninge frem mod krigens slutning. Medio maj 1945 befandt der sig 195 flygtninge på skolen, de blev efter befrielsen overflyttet til bl.a. Brosbølgård, Dejbjerg og Lodbjerg Hede. Sort/hvid-foto: Egvad Egnshistoriske Samling.

Tarm sygehus, hvortil mange af de hårdtsårede fra flygtningetoget blev bragt i timerne efter flyangrebet. Elsbeth Werners mor blev senere overflyttet til det store tyske lazaret på Horne skole.

Angebets mange døde begraves i en fællesgrav på Skjern kirkegård den 9. maj 1945. Dødstallet var den 9. maj nået op på 35 døde. De yngste børn var på to og tre år, den ældste var 89 år gammel.

oplysninger den 6. maj 1945 38 døde og 60-70 sårede.²⁶ I Skjern bys historie vil den 4. maj altid være modsigelsernes aften, for mens ambulancerne kørte gennem Skjern med ofrene fra katastrofen, kom folk ud på gaderne, kirkeklokkerne ringede og flag gled til tops.

Lejrlivet

Efter befrielsen internerede de danske myndigheder de tyske flygtninge med henblik på en snarlig hjemsendelse. Sådan gik det imidlertid ikke, og mange tyske flygtninge måtte opholde sig bag pigtråd i store flygtningelejre i op til 2-3 år, inden de omsider kunne drage til Tyskland. I forskningen omkring de tyske flygtninge i Danmark har der hersket uenighed omkring danskernes behandling af tyskerne. Således har bedømmelsen af danskernes behandling af de tyske flygtninge spændt fra, at det var en fair behandling

Flygtningegravene på Skjern kirkegård kort efter begravelsen af de 35 tyske flygtninge, der døde under det engelske flyverangreb. I august 1966 blev i alt 71 krigsgrave ekshumeret; dvs. de jordiske rester blev gravet op og flyttet til Flygtningekirkegården Gedhus ved Karup, hvor de befinder sig i dag. Foto: Dejbjerg lokalhistoriske arkiv.

til en humanitær katastrofe. Spørgsmålet er dog kompliceret, og spørger man endnu levende vidner (de nærmer sig hastigt de 80 år, hvis de skal have en nogenlunde erindring om opholdet i Danmark), eller hvis man læser nogle af de eksisterende flygtningeberetninger, så vil man kunne finde såvel positive som negative skildringer af opholdet. Nogle lægger vægt på, hvad alternativet til lejrlivet i Danmark skulle have været, da situationen i Tyskland var præget af sult og nød i ruinerne. I de danske flygtningelejre vil man sikkert kunne finde enkelte eksempler på flygtninge, der har prøvet at sulte, men hovedreglen var, at ingen behøvede at sulte. At menuen var ensformig og kedelig, er noget andet. Kritikerne af de danske flygtningelejre vil derimod fremhæve overdødeligheden blandt små børn, som er et faktum, der ikke kan bestrides. Spørgsmålet er dog, hvor meget der skal tilskrives strabadserne under den hårde

flugt og den yderst alvorlige situation i det hele taget, og hvor meget der var danskernes onde vilje og ansvar?

For Elsbeths vedkommende hed den lejr, hun havnede i, Brosbølgård.²⁷ En mindre lejr lidt syd for Skjern, hvor tyskerne under besættelsen havde haft en militærudannelseslejr. Her kom hun, hendes søster og tanten til at bo i en af lejrens træbarakker.

Der fulgte nu en meget trist tid for mig i lejren Brosbølgård. Det kunne heller ikke mine nye veninder gøre meget for at ændre. De og alle de mennesker, der var omkring os, var rørende i deres omsorg for at hjælpe de to moderløse, som dengang endnu ikke vidste, at de var blevet forældreløse, for heller ikke vores far, der var soldat, havde overlevet krigen. De voksne gjorde meget for, at vi kom igennem den svære situation så skånsomt som muligt. Alting skulle se ud som et halvvejs normalt liv.

At tiden efter morens død var trist, kan ikke undre, men lejrens øvrige indbyggere udviste medfølelse og forståelse for den svære situation, som familien var havnet i – i det

Brosbølgård lidt syd for Tarm i begyndelsen af 1950'erne altså kun få år efter, at de tyske flygtninge og Elsbeth Werner og hendes søster og tante havde forladt stedet. Brosbølgård var under besættelsen uddannelseslejr for besættelsesmagtens soldater. Foto: Egvad Egnshistoriske Samling.

omfang, det nu lod sig gøre, da de øvrige flygtninge jo også forsøgte at komme overens med deres egne skæbner. Interneteret i lejrene levede de tyske flygtninge helt isoleret og havde efter befrielsen overhovedet ingen kontakt med deres danske værter. Flygtningelejrene var langt hen ad vejen overbefolkede tyske byer bag pigtråd, som internt i de fleste anliggender blev styret af tyskerne selv. Uden for lejren fandtes et dansk kommandantskab eller en lejrledelse, der tog sig af lejrens administration, forsyninger, overflytninger, bevogtning osv., og som kun havde mandskab til at tage sig af de alvorligere sager i lejrene.

Fra dansk side havde Elsbeth og hendes tante tilladelse til at besøge moderen, indtil hun døde den 7. juni – en måned og et par dage efter ankomsten til Danmark, men efter at familien blev overflyttet til en større lejr i Aalborg ophørte også besøgene på Horne kirkegård.

Lejrlivet var i det hele taget en udfordring for mange flygtninge, især for de voksne, der vidste, hvad det vil sige at have sin frihed. Bag pigtråden var de tvunget til at være

Billede af Horne skole, som den tyske besættelse havde beslaglagt og indrettet som lazaret. Hertil overførtes Elsbeth Werners hårdtsårede mor, og her døde hun den 7. juni 1945 af sine kvæstelser. Billedet er fra ca. 1944. Foto: Horne lokalhistoriske arkiv.

Den 13-årige Elsbeth Werner ved sin moder Gertrud Werners grav på Horne kirkegård. Foto: privateje.

Afdeling 5		Begravelses Navn, Sælling og Bopæl	Alter	Begravelses dato og Tid
XVII	11	Werner, Gertrud, født Danzig Hederssørens Børn, Sønderborg	Støffel	27/6 1945
XIV	11	Werner, Gertrud, født Danzig 7/2 1901 7/2 1945, Sydland	37	11/6 1945
	12	Werner, Gertrud, født Danzig 7/2 1901 7/2 1945, Sydland	42	7/2 1945
	13	Werner, Gertrud, født Danzig 7/2 1901 7/2 1945, Sydland	12	7/2 1945
		Werner, Gertrud, født Danzig	53	7/2 1945

Kirkegårdsprotokollen fra Horne kirke, hvoraf det fremgår, at Gertrud Werner fra Danzig afgik ved døden den 7. juni i en alder af 37 år og blev begravet på Horne kirkegård den 11. juni 1945. Der har imidlertid indsnegset sig en regnefejl for Gertrud Werner blev kun 36 år gammel.

dag ud dag ind, og dertil kom en meget høj befolkningstæthed. I Oksbøllejren til eksempel var der på højdepunktet en befolkningstæthed på knap 9.000 mennesker pr. km². Det skal dog med, at en stor andel (op mod en tredjedel) af disse var børn under 14 år. Samtidig levede rigtig mange flygtninge i uvished omkring manden og resten af familien; hvad var der blevet af dem? Fra dem, der var i lejren som børn (ca. 0-10 år), hører man ofte, at de ret hurtigt vænnede sig til lejrlivet, og det fremhæves ofte, at der var en masse kammerater omkring dem, hvilket statistikkerne også bekræfter. Uvisheden omkring de nærmeste slægtninge og deres skæbne må have været en kilde til angst og bekymring. Også her er Elsbeths historie ganske typisk, idet krigen jo gjorde hende forældreløs – også længe inden hun selv blev klar over det. Således kunne der gå år, inden de pårørende til en faldet tysk soldat fik disse oplysninger. Den dag i dag

ved Elsbeth Werner stadig ikke, hvad der mere præcist blev af hendes far – og det er hun langt fra alene om.

Fra Brosbølgård over Aalborg og tilbage til Tyskland

Overflytningen til de større lejre og nedlæggelsen af de mindre lejre var et generelt træk, fordi de danske myndigheder ønskede at samle så mange flygtninge som muligt i få, men store lejre.²⁸ Det skete dels af hensyn til det økonomiske så som vagtbemanding og administration, dels fordi mange af de mindre forlægninger, hvor værnemagten i al hast havde indkvarteret deres landsmænd, ofte kunne være uegnede til formålet fx på grund af mangelfulde eller ikkeeksisterende toilet- og køkkenfaciliteter.²⁹ De større lejre, som den danske flygtningeadministration altså satte på, var beregnet på indkvartering af mange mennesker. Tiden i lejren ved Rødslet, oftere kaldet Flyvepladsen,

Flygtningelejren Rødslet eller Aalborg Vest, hvortil Elsbeth Werner kom i maj 1946 og igen forlod i februar 1947. Aalborg var den danske by, der modtog flest flygtninge og havde hele fem større flygtningelejre. Udover Aalborg Vest var der Aalborg Øst I, II, III og Vandflyvepladsen.

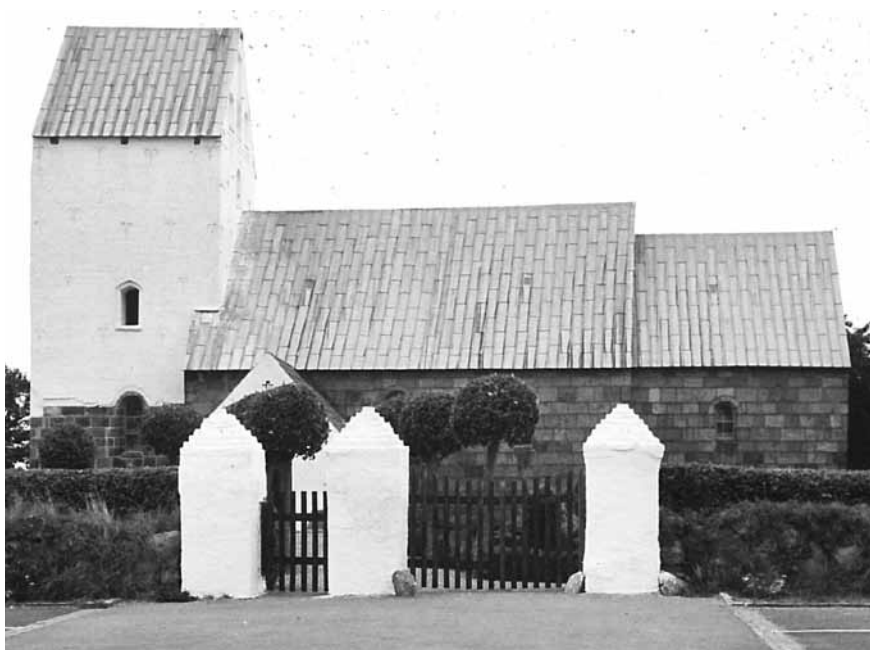
Aalborg Vest, erindrer Elsbeth Werner tilsyneladende ikke meget fra. Opholdet blev da også af kort varighed (9-10 måneder), men beretningen er et eksempel på, at man fra den danske administrations side faktisk forsøgte at samle familier i stedet for at sprede dem, og i dette tilfælde drejer det sig om både familie og venner. Værdien af at være sammen med den nærmeste familie bag pigtråd i et fremmed land og i det hele taget kan næppe overvurderes.

I tusindvis af tyske flygtningebørn blev konfirmeret i Danmark. I de større lejre var der etableret kirker med tyske flygtningeprester under dansk tilsyn.³⁰ Det komiske optrin ved Egvad kirke som Elsbeth husker med konfirmanderne ledsaget af en bevæbnet vagt, må antages at høre til de mere særprægede tilfælde. Det tyder i hvert fald på, at den stedlige lejrkommandant har været meget påpasselig – måske overdrev han også lidt.

Den første officielle hjemsendelse af tyske flygtninge fandt først sted i november 1946. Elsbeth Werner var således blandt dem, der relativt hurtigt kunne forlade Danmark igen.

I februar 1947 sendte mine bedsteforældre, som i mellemtiden alligevel måtte forlade deres elskede Danzig og slå sig ned i Slesvig-Holsten, en erklæring om, at vi kunne bo hos dem, og vi måtte derefter forlade Danmark. I et uopvarmet tog i bitter kulde kørte vi derefter til det ødelagte Tyskland.

Helt i overensstemmelse med beretningen, var det de flygtninge med familie i Tyskland, som kunne tilbyde dem tag over hovedet, der først forlod Danmark. Som så mange andre flygtninge fra Vest- og Østprøjsen, Pommern, Danzig og Königsberg kom Elsbeth til den britiske besættelseszone

Egvad kirke, hvor Elsbeth Werner blev konfirmeret den 22. april 1946. Vejen til kirken foregik under streng bevogtning: "I spidsen for det lille optog en dansk soldat, bevæbnet med et gevær, derefter nogle 14-årige med et par pårørende, udelukkende kvinder, så en præst og til sidst endnu en bevæbnet soldat." Foto: Egvad Egnshistoriske Samling.

i Nordvesttyskland, nærmere bestemt Horst lidt sydvest for Itzehoe i Slesvig-Holsten, hvor bedsteforældrene havde en lille lejlighed hos en bonde. Efter dette flyttede Elsbeth og lillesøsteren med bedsteforældrene til Goslar i Harzen for at starte på ny. Det er i beretningen uklart, hvorvidt Elsbeth og hendes familie kom til Tyskland med en af de officielle eller uofficielle udtransporter. I hvert fald fortæller flygtningeadministrationens officielle statistikker, at de første flygtninge fra november 1946 til netop februar 1947 kom til den britiske zone.³¹

Historien er på mange måder typisk. Hvad man imidlertid skal være opmærksom på, er, at flygtningene, når de vendte tilbage til Tyskland, ikke nødvendigvis blev modtaget med åbne arme. De var fremmede for den stedlige befolkning, de kunne have en anden dialekt, og de kunne have slavisk klingende navne, der understregede deres fremmedhed. Der kunne i mange tilfælde gå adskillige år, hvor flygtningene blev betragtet med mistro. Samtidig er det klart, at flygtningene ikke kom tilbage til deres hjem østpå, men blev repatrieret inden for det nuværende Tysklands grænser. Af den samtidige danske debat i fx Rigsdagen kan man næsten få det indtryk, at Tyskland for danskerne blot var syd for grænsen, og så snart flygtningene havde passeret den grænse, så var det ikke længere noget dansk problem.³² De ansvarlige for de tyske flygtninge i Danmark var naturligvis udmærket klar over, at de stammede fra de østligste tyske provinser, men de vidste også, at netop disse områder var på den storpolitiske dagsorden i forbindelse med reorganiseringen af Europa efter krigen, og der havde danske politikere alligevel ikke meget at skulle have sagt. Ofte glemmer man, at mange aldrig kom til at gense deres hjemstavn igen.

Graven i Oksbøl

Henved 15.000 tyske flygtninge er ifølge Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge begravet i Danmark.³³ Gertrud Werner, Elsbeths mor, døde af sine kvæstelser på lazarettet i Horne den 7. juni 1945 – 36 år gammel. I overensstemmelse med

praksis blev hun begravet på den lokale kirkegård i Horne. Da hendes datter mange år senere i 1980 genså graven var den imidlertid flyttet til flygtningekirkegården i Oksbøl. Tilsvarende gælder det den føromtalte godsejer Hermann Quiring, der blev dræbt under selve angrebet af de engelske flyvere og sammen med de 37 øvrige omkomne blev begravet på kirkegården i Skjern. Der var på det tidspunkt ingen særlige kirkegårde for tyske flygtninge i nærheden af Skjern, og de dræbte blev derfor begravet på Skjern kirkegård.

Gertrud Werners gravsten (oktober 2012) efter at graven i 1966 var blevet overflyttet fra Horne kirkegård til flygtningekirkegården i Oksbøl, hvor Elsbeth fandt den 17. maj 1980.

Da den sidste tyske flygtning forlod landet i februar 1949, var flygtningegravene spredt på 475 kirkegårde over hele Danmark.³⁴ Via en overenskomst mellem Danmark og Tyskland blev det aftalt, at Volksbund skulle overtage tilsynet og plejen af gravene. Samtidig fik tyskerne lov til at samle gravene på færre kirkegårde. Det betød, at man i løbet af 1960'erne reducerede antallet til blot 34 gravpladser med tyske flygtninge.³⁵ Gravene på Skjern kirkegård

Billede af Elsbeths redningsmand godsejer Quirings grav på flygtningekirkegården i Gedhus (oktober 2012). Flygtninge, der besøger de store flygtningekirkegårde i Danmark, kan dér finde en fortegnelse over alle begravede i Danmark. Siden er der kommet en dansk hjemmeside, der har gjort det meget lettere for slægtninge ikke blot i Tyskland, men over hele verden, at få vished for, hvor deres pårørende ligger begravet, hvis de døde i Danmark. Foto: Hanne B. Stegemüller.

blev derfor i august 1966 flyttet til flygtningekirkegården ved Gedhus, der ligger i tilknytning til den store lejr Grove-Gedhus tæt ved Karup.³⁶ Moderen var imidlertid død i Horne ved Varde, og hun blev efterfølgende begravet på Horne kirkegård. Disse grave blev i midten af 1960'erne flyttet til Oksbøl.³⁷

Ikke desto mindre var det nærmest ved en tilfældighed, at Elsbeth Werner genfandt sin moders grav i Oksbøl. Denne historie er ikke så usædvanlig, som den måske kan lyde; således talte jeg i sommeren 2012 med en tidligere flygtning, der havde været interneret i Oksbøl, men inden da havde opholdt sig på Falster, hvor broderen var død. Siden havde hun fået at vide, at graven var fjernet, og der nu var landbrug. Imidlertid kunne en kort undersøgelse godtgøre, at den grav, som hun havde troet, at hårde danskere havde sløffet, i virkeligheden var flyttet til flygtningekirkegården i Nykøbing Falster. Måske Volksbunds oplysningsarbejde ikke har været grundigt nok, men samlet set drejer det sig selvfølgelig også om hundredetusindvis af grave.

Gensyn med fortiden

Den 25. april, 2006 knap 61 år efter begivenhederne genså Elsbeth Schönrock for første gang den mark ved Sdr. Vognbjerg, hvorfra hun havde så forfærdelige minder. Ankomsten til åstedet udpegede hun med det samme det sted, hvor redningsfolkene dengang havde lagt hendes hårdt sårede mor, inden ambulancen kom, og tilføjede: det var begyndt at regne! Efterfølgende konstaterede Elsbeth Schönrock: "her endte min barndom med ét," hvorefter hendes liv tog endnu en dramatisk drejning. Ved gensynet med stedet blev de frygtelige oplevelser fra dengang helt levende igen, men stærkere end selve angrebet stod mindelserne om hendes hårdtsårede mor, der døde fire uger senere, og alle de konsekvenser alt dette fik for Elsbeths tilværelse. Allerstærkest står dog besøget ved moderens grav den 17. maj 1980, den grav hun sidst havde set på Horne kirkegård i 1946 og siden

ikke kendte eksistensen af. Det er den oplevelse, der står prentet dybest i Elsbeth Schönrocks erindring, og den, der har haft størst betydning for hende efterfølgende. Siden har hun og hendes mand hvert år besøgt Gertrud Werners grav på flygtningekirkegården i Oksbøl.

På marken ved banelegemet i Vognbjerg blev Elsbeth Schönrock ledsaget af Inga Bork (født Rahbek). Desuden deltog den lokale redaktør Sven Hersbøll, Skjern, som også var forsket i historien om flygtningetoget, og som ved lejligheden fungerede som tolk, samt forfatter Arne Gammelgaard, der i kraft af sin viden og sine bøger om de tyske flygtninge, var blevet kontaktet af Elsbeth Schönrock. Disse fire mennesker havde sat historien stævne i foråret 2006.

Inga Bork (f. 1938) oplevede angrebet på flygtningetoget på nærmeste hold. Således lå hendes barndomshjem – en lille landejendom – lige vest for jernbanen, hvor flygtningetoget gjorde holdt ud for husets vinduer. Da angrebet indtraf, legede den dengang 6-årige Inga i haven med sin yngre bror, og hun har siden fortalt om, hvordan synet af den lange togstamme med flere lokomotiver var et imponerede syn.³⁸ Så dukkede flyverne op bag træerne, og Inga fornemmede, at der kom ild ud af dem, og de to børn smed sig i græsset, sådan som de havde lært, når der kom flyvere. Hun huskede, hvordan forældrene efterfølgende nærmest slæbte hende og broren ind i huset med forbud mod at kigge ud af vinduerne. De to børn skulle ikke være vidne til de gruopvækkende scener, der udspillede sig lige uden for familiens vinduer. Noget fik hun alligevel med, men siden talte forældrene aldrig om hændelsen. Givetvis for at beskytte Inga og hendes bror. Flygtningene søgte efter angrebet tilflugt i bl.a. Ingas hjem, og først senere lykkedes det at få dem tilbage i toget.

Dengang fik Inga og hendes bror ikke rigtig nogen forklaring på det hændte, men synet af de tyske flygtninge gjorde det klart, at det var noget meget alvorligt.³⁹ I Ingas bevidsthed udviklede hændelsen omkring angrebet på flygtningetoget sig til et problematisk barndomsminde, sådan at forstå, at hun havde brudstykker af en viden om

den frygtelige hændelse, men uden at hun kendte detaljer eller helt forstod omfanget og sammenhængen i det, hun havde oplevet. Mange år efter talte hun ikke til nogen om hændelsen, der kunne dukke op i drømme eller som febersyner, fordi oplevelsen forekom hende så uvirkelig – var det i virkeligheden hendes fantasi, der spillede hende et puds, eller var hendes erindring sand?

Først mange år senere fik hun vished for, at historien var sand, og bl.a. førømtalte Sven Hersbøll hjalp hende

Elsbeth og Manfred Schönrock under et besøg i Oksbøl i oktober 2012.

med at undersøge de nærmere omstændigheder, hun som lille pige havde været vidne til.⁴⁰ Efterfølgende har Inga Bork forklaret, at det var en stor lettelse for hende at få kendskab til de konkrete detaljer omkring angrebet på flygtningetoget. Umiddelbart banale oplysninger som, at det foregik kl. 18.30, og derefter skete det og det. Det var netop kendskabet til de konkrete facts, der underbyggede hendes fornemmelse af, at den var god nok – historien var alligevel sand!

Rekonstruktionen af begivenhederne som både Hersbøll og Gammelgaard medvirkede til at bringe til veje – banede vejen, så Inga Bork fik lukket et uafsluttet og uhyggeligt kapitel af sin barndom. Til avisen fortalte Inga Bork dengang, at det var en underlig fornemmelse at møde en af de overlevende.⁴¹ Gensynet med historien og med ulykkesstedet heled samtidig nogle gamle sår.

I dag er der intet at se, hvor flygtningetoget blev angrebet af de engelske fly den 4. maj blot et par timer inden befrielsesbudskabet nåede danskerne. En markering af stedet i form af en informationstavle ville være ønskelig for historisk interesserede.

For Elsbeth Schönrock har det ligeledes været vigtigt at få klarhed over det skete. Hun var ældre end Inga Bork i 1945, og oplevelserne har for hende ikke haft uvirkelighedens skær, og forløbet var jo også langt mere dramatisk og med meget større konsekvenser. De ydre omstændigheder var slemme nok i sig selv, men psykisk sætter sådanne oplevelser uundgåeligt også deres spor. Der har naturligvis været meget, der gennem årene har skullet bearbejdes, og meget, som hun har måttet affinde sig med. Gensynet med barndomsbyen Danzig, som hun og hendes familie blev tvunget til at forlade. Moderens grav, som hun helt indtil 1980 ikke vidste, hvor var. Hendes redningsmand Hermann Quiring, hvis grav hun ligeledes har søgt, men endnu ikke har set og fundet, og meget mere. Hendes yngre søster var for lille til at have nogen erindring om begivenhederne og hendes tante, der også var ombord på flygtningetoget, ønskede til sin død for få år siden ikke at tale om det. Først da Elsbeth 60 år senere nedskrev sin historie på opfordring af Arne Gammelgaard, fik hun lejlighed til at få gennemtænkt "de skrækelige begivenheder", der på voldsomste vis har formet hendes liv. Således er det hende umuligt at beskrive sine følelser, da hun efter mere end seks årtier vendte tilbage til det sted, hvor hun oplevede sit livs mest bedrøvelige stund, og det vil de fleste, der har læst hendes beretning, sikkert kunne forstå.

Historien om de fire mennesker, der satte hinanden og historien stævne på en mark ved Vognbjerg i 2006, er en historie om, hvordan vi ikke kan undslippe historien. Den kan ikke ties ihjel, men den har det med at hjem søge os resten af livet. Det er historien om, at der kan ligge noget befriende i, at vi beskæftiger os med vores fortid – den personlige såvel som den offentlige – for at skabe klarhed og sammenhæng. Derved kan vi lære os selv og vores verden bedre at kende, og med denne indsigt kan vi endda opnå at forlige os med vores tilværelse.

Til slut vender jeg lige tilbage til føromtalte Gertrud Madsen, der i TV-udsendelsen *Flygtningen der voksede fast* fortalte, hvorledes hun gennem 50 år havde tilbageven-

dende mareridt og om natten i drømme var alle mulige steder. På Gertrud Madsen fornemmer man også, at gensynet med barndomsbyen Pogegen (nu Pagėgiai, Litauen), hvorfra hun og hendes familie var blevet fordrevet, havde en positiv betydning for de frygtelige minder og tanker, der havde hjemsøgt hende om natten gennem hele hendes voksenliv. Efter rejsen tilbage og den direkte konfrontation med de ubehagelige minder forsvandt hendes mareridt, fortalte hun.

De tre kvinders erfaringer, som vi nu har berørt, fortæller noget om erindringens og dermed også historiens og fortidens magt over vores sind, hvad enten vi gør os det bevidst eller ej. I Inga Borks tilfælde handlede det om at få vished om nogle oplevelser, der som brudstykker af en erindring var uvirkelige, men som alligevel blev ved med at trænge sig på. For Elsbeth Schönrock og Gertrud Madsen handlede det om, hvordan fordrivelsen fra det sted, som familien gennem generationer havde været knyttet til og dernæst alle de ubehagelige hændelser, som flugten til Danmark kom til at byde på, satte sit præg på deres tilværelse, efterlod åbne sår, der havde dårlige betingelser for at hele.

Elsbeth Schönrocks beretning, som vi nu kender, er en af de historier, som har det med at forsvinde, når historikerne maler med den brede pensel i forsøget på at skabe overblik i et kaos af begivenheder. Her har hun selv fået lov til at komme til orde, og den personlige beretning er blevet sat ind i den større sammenhæng. Hendes beretning har til fulde demonstreret, at også historiens små stemmer lige såvel som de store, kan åbne for en afgrund af ufatteligt lidelse og ustyrligt drama, men samtidig også mane til stille eftertanke og afklaring – netop alt det, som de store historier også kan.

PS. Efter Elsbeth Schönrock havde fået oversat og læst ovenstående artikel, begyndte hendes tanker at kredse om Gertrud Madsen fra Ulfborg og hendes historie. Fru Madsen havde tilsyneladende også oplevet angrebet

på flygtningetoget på allernærmeste hold. Beslutsomt ringede Elsbeth Schönrock til Gertrud Madsen, og de fik efterfølgende en god snak, hvor de blandt andet konstaterede, at de havde været med det samme tog, men dog ikke i den samme vogn. Således havde Gertrud Madsen befundet sig sammen med mange andre tyske flygtninge i en godsvogn, der ikke blev ramt under angrebet. Den dengang 18-årige Gertrud Madsen var til gengæld alene på flugten, for hendes forældre var under flugten havnet i Eckernförde. I modsætning til Elsbeth Schönrock, der i 1947 kom til Vesttyskland, vendte Gertrud Madsen ikke tilbage til Tyskland, fordi hun blev gift med en dansk mand. Telefonopringningen førte til, at hr. og fru Schönrock vil aflægge Gertrud Madsen et besøg i Ulfborg næste gang, de besøger graven i Oksbøl.

Sådan kan det altså gå!

Tak til

Tak til Manfred og Elsbeth Schönrock, Hamburg, Inga Bork, Eskildstuna, Sven Hersbøll, Skjern, Arne Gammelgaard, Hammel, Søren Sand Nielsen, Dejbjerg lokalhistoriske arkiv, Lars Jørgen Nielsen, Vadum lokalhistoriske arkiv, Historie-Aalborg, Ketty Nikolai og Kristian Laursen, Ringkøbing-Skjern Museum, Henrik Skov Kristensen, Frøslevlejrens Museum, Inger Hansen, Tarm, Jens Andersen, Museumscenter Hanstholm, Peder Ganer Krejberg, Esbjerg, Bent Anthonisen, Ringkøbing, Carsten Petersen, Aarhus, Lene Hansen, Mørkøv og Leif Sepstrup,
http://www.dki-01.dk/fl_grave_jylland_da.php.

John V. Jensen kan kontaktes på jjv@vardemuseum.dk

Noter

1. I beretningen omtales lejren som Rødslet, men der er tale om lejren Rødslet, oftere kaldet Aalborg Vest.
2. Alfred M. de Zayas: *Nemesis at Potsdam. The Anglo-Americans and the Expulsion of the Germans. Background, Execution and Consequences.* London 1977, s. 72.

3. Anthony Beevor: *Den Anden Verdenskrig*. København 2012, s. 753.
4. de Zayas, s. 72ff.
5. Beevor, s. 754.
6. Norman Davies: *Europa i krig*. København 2009, s. 354f.
7. Fritz Brustat-Naval: *Unternehmen Rettung. Letztes Schiff nach Westen*. Herford 1970, s. 238.
8. Brustat-Naval, s. 239.
9. Brustat-Naval, s. 41f.
10. Davies, s. 354. Davies skriver, at der ombord på Wilhelm Gustloff var 9.000 civile flygtninge og 162 sårede soldater, hvoraf 8.000 druknede. Brustat-Naval nævner i sin bogen tallet 6.100, men det er formentlig i underkanten.
11. Brustat-Naval, s. 241.
12. Søren Hansen (red.): *Daglige Beretninger om Begivenheder under den tyske Besættelse fra Januar 1944 til Maj 1945*. København 1946.
13. *Skjern Dagblad* 5. maj 1945.
14. Carsten Petersen: Her endte Elsbeths barndom. *Ringkøbing Amts Dagblad* 6. maj 2006.
15. Henrik Skov Kristensen, Claus Kofoed & Frank Weber: *Bomber over Danmark – vestallierede luftangreb under 2. verdenskrig*, anden udgave. København 2012, s. 652ff. Se desuden avisartiklen: Per Breindahl: Blodet flød mens friheden blev kendt, *Skjern Dagblad*, 4. maj 1985, der bygger på Henrik Skov Kristensen, Claus Kofoed og Frank Webers studier samt interviews med øjenvidner rummer flere detaljer om begivenheden end bogen. Jeg har ligeledes fået en skildring fra Carsten Petersen med flere detaljer.
16. Beretning af Peder Ganer Krejberg, oktober 2012.
17. Sven Hersbøll: Fik lyskugler de engelske flyvere til at skyde? Beretning fra øjenvidne. *Dagbladet Skjern-Tarm*, sommeren 2004.
18. Beretning af Knud Lindhard, foråret 1995.
19. Axel Søndergård: En aften med jubel og glæde – og med tragedie. *Vestkysten* 4. maj 1985 – her står at flygningetoget blev bombet.
20. Uffe Bregendahl: Flygtingen der voksede fast. Fra: *De uønskede*. Dokumentarserie produceret for TV/Midt-Vest 2012 (DVD med fire film).
21. Carsten Petersen: Her endte Elsbeths barndom.
22. Breindahl.
23. Carsten Petersen: Her endte Elsbeths barndom.
24. *Jyllands-Posten* 6. maj 1945.
25. Fortegnelsen er optrykt i Flygtningeadministrationen: *Flygtninge i Danmark 1945-49*. København 1950 og i Arne Gammelgaard: *Drivtømmer – Tyske flygtninge i Danmark 1945-49*. Varde 1993.
26. *Jyllands-Posten* 6. maj 1945.
27. Brosbølgårds historie er i øvrigt beskrevet i Inger Hansen: *En skjønt plet der ve' Brosbøl*. Tarm 2012.
28. John V. Jensen: Over for os selv og over for Fremtiden. Den danske Rigsdag og de tyske flygtninge 1945-46. *Historisk Tidsskrift* Bd. 112, h. 1, 2012, s. 130-164.
29. Flygtningeinspektørrapporterne og John V. Jensen: Flygtningeadministrationens øjne og ører. I: Arne Gammelgaard: *På Hitlers befaling. Tyske flygtninge i Danmark 1945-49*, Varde 2005, s. 70-80.
30. Flygtningeadministrationen anfører, at ca. 7500 tyske flygtninge blev konfirmeret i Danmark efter 1. februar 1946, da man begyndte at føre protokol over fødsler, konfirmationer, dødsfald mm., s. 163.
31. Flygtningeadministrationen, s. 19.
32. Eksempelvis debatterne i Rigsdagstidende. Se også John V. Jensen 2012.
33. En brochure fra Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge fra 2010 anfører 14.900 flygtningegrave i Danmark og 10.250 tyske soldatergrave.
34. Se fx Henrik Havrehed: *De tyske Flygtninge i Danmark*. Odense 1987 eller materiale fra Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge.
35. Det kan man læse mere om i min artikel om dette emne; John V. Jensen: Det gør en forskel... Krigergrave i et nationalt erindringsperspektiv. *opdatering* 2011, s 79-87; John V. Jensen: Versöhnung über den Gräbern – Krigskirkegårde fra Anden Verdenskrig i Danmark. *Kirkegårdskultur* 2011/2012.
36. Oplysninger fra kirkekontoret i Skjern.
37. Kirkegårdsprotokollen fra Horne kirke er tavs omkring, hvornår de tyske flygtningegrave blev flyttet. Det fremgår imidlertid af et dokument af 17.6. 1966, Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv, at der i perioden 18.4.-17.6. 1966 blev tilflyttet 272 tyske krigsdøde og at arbejdet var foreløbigt afsluttet. Gertrud Werner er efter alt at dømme blandt disse 272 tilflytninger jf. placeringen på kirkegården, samt at de 272 udgjorde en betydelig del af tilflytningerne.
38. Carsten Petersen: På den anden side af banen legede Inga. *Ringkøbing Amts Dagblad* 6. maj 2006. Baseret på et interview med Inga Bork.
39. Carsten Petersen: På den anden side af banen legede Inga.
40. Notater udlånt af Sven Hersbøll.
41. Carsten Petersen: På den anden side af banen legede Inga.